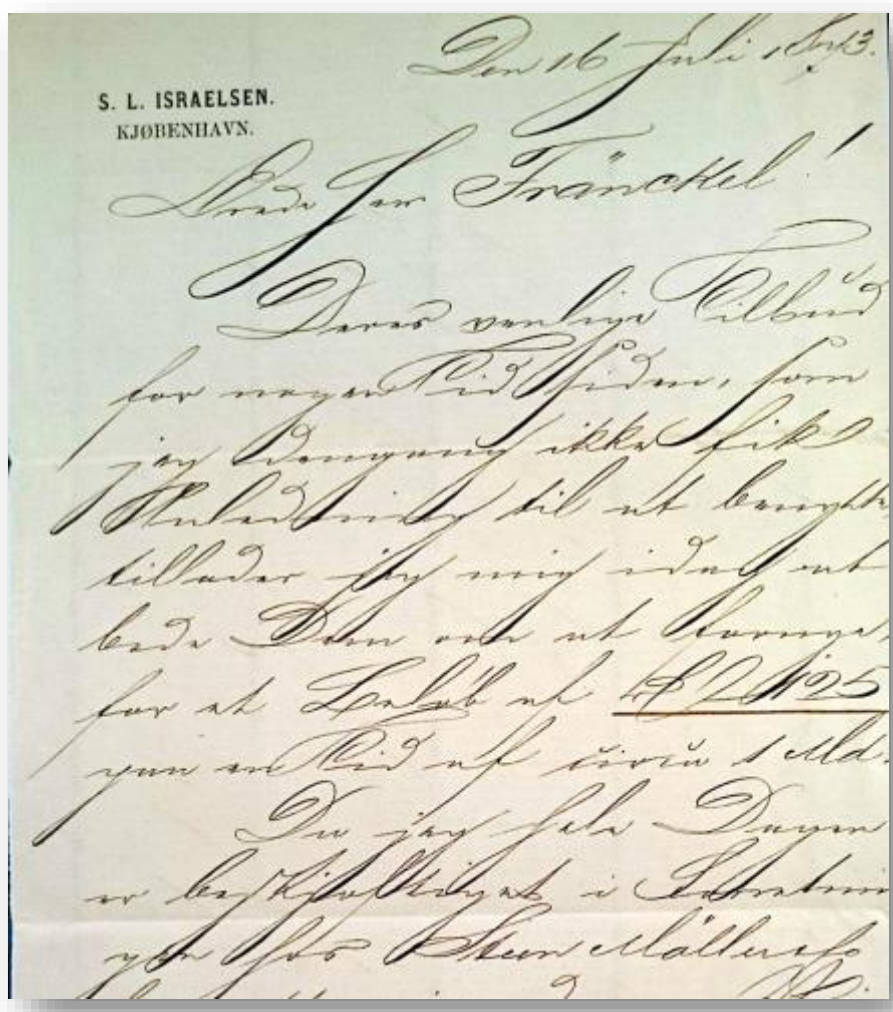


Nathan Levin Frænkel

HIS 53 Område 2. De rige og de fine. Sociale eliter i Danmark 1700-2000



Historie BA, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet

Sommereksamen 2017

HIS 53 Område 2. Arkiv og Museum med håndskriftslæsning

Vejleder: Professor Gunner Lind

02. maj - 29. maj 2017

Kaj Elgaard - Fkp932

Line Hartvig Rasch - Sxd439

Pernille Olsen - Pmh568

51.184 tegn

Indholdsfortegnelse

Indledning	S. 1
Familien	S. 3
❖ Familien fra Europa	
❖ Familiebåndet	
❖ Religionen	
❖ Tidstypisk kernefamilie	
Forretningen	S. 11
❖ Staten og demografien	
❖ Fra kræmmere til konfektionshandlere	
❖ Fra hosekræmmer til grosserer	
❖ Butik engros og finans	
❖ Grossist i mode	
❖ Børsspekulanten	
❖ Den økonomiske elite	
Filantropien	S. 19
❖ Sociale forhold for økonomisk trængte	
❖ N. L. Fränkels økonomiske hjælp til værdig trængende	
❖ Var N. L. Fränkels filantropiske virke tidstypisk?	
Fränkel og det dannede borgerskab	S. 26
Diskussion & konklusion	S. 28
Litteraturliste	S. 31
Arkivliste	S. 33

Indledning

Pernille Olsen, Kaj Elgaard og Line Hartvig Rasch

I 1823 blev en dreng født ind i en jødisk borgerlig husekræmmer-familie i København. De sociale og politiske forhold for danske jøder var på denne tid præget af antisemitisme, uro, vold og ustabilitet, men de daværende magthavere havde en erklæret intention om at integrere medlemmerne af det mosaiske samfund i det danske. Nathan Levin Fränkel er således fra den første generation af jøder i Danmark, som i løbet af sit liv har fået rettigheder og muligheder, som tidligere generationer af jøder ikke havde haft.¹

Fränkel er ikke beskrevet i historiebøgerne eller i anden historielitteratur, men gennem sønnen Louis' privatarkiv på Rigsarkivet har vi fået et indblik i hans liv via personlige breve samt forretnings- og officielle dokumenter fra hans voksne liv. På baggrund af denne pakke vil vi i denne opgave påvise, hvordan Fränkel kommer til at tilhøre den økonomiske elite og det pænere borgerskab i København.

Ved gennemgang af materialet finder vi tre oplagte temaer, som vi forbinder med Fränkel og hans position i samfundet. For det første som familiemenneske, for det andet som forretningsmand og for det tredje hans virke inden for social filantropi og velgørenhed. Derudover springer det i øjnene, at hans religion samt hans internationale forbindelser har haft betydning for hans opstigning i samfundet. Med denne tematik som rettesnor vil vi undersøge hvilke forhold, der er med til at understøtte Fränkels position i 1800-tallets elite.

Vi vil undersøge, på hvilke punkter Fränkel var karakteristisk for sin samtid, klasse og øvrige tilhørsforhold, og på hvilke punkter han skilte sig ud. Da der som nævnt ikke er skrevet om Fränkel i bøger eller andre akademiske skrifter, har vi inddraget litteratur, der beskriver det samfund, han levede i, for bedre at kunne beskrive personen Nathan Levin Fränkel.

¹ Lausten, Martin Schwarz. *Oplysning i kirke og Synagoge (1760-1814)*. 2002. København: Forlaget ANIS. s. 22-25

Denne undersøgelse vil vi gøre til genstand for Bourdieus teori om, hvordan kulturelle vaner adskiller klasserne. Fra dette udgangspunkt vil vi diskutere, hvordan Fränkel veksler mellem de kulturelle, økonomiske og sociale kapitaler, og hvordan familien gennem kulturelle vaner skaber en sammenhæng i sin familierelation.

Med "Sociale eliter i Danmark 1700-2000" som overskrift har vi ud fra en arkivpakke med 33 udvalgte arkivalier fra Louis Fränkels familiearkiv på Rigsarkivet fået til opgave at beskrive Nathan Levin Fränkel. På grundlag af arkivpakken har vi søgt efter yderligere arkivalier, der beskriver de tre områder – samt to sidetemaer, der beskriver Fränkels liv. Disse temaer snor sig ind mellem hinanden og danner på den måde billedet af Nathan Levin Fränkel og hans liv, som det blev levet mellem 1823 og 1882.

Der er ganske mange breve i familiearkivet – og et rigt materiale specielt i korrespondancen mellem Nathan og hans lillebror Benny. De to brødre skriver til hinanden – ofte flere gange om dagen. Til gengæld har de, hvad man kunne kalde en ret indforstået håndskrift, når de skriver til hinanden. Når de skriver til andre, er det anderledes læseligt.

Ud over det fulde familiearkiv på Rigsarkivet har vi kigget i Benny Fränkels familiearkiv på Dansk Jødisk Museum i håb om, at Benny havde været lige så omhyggelig med at gemme breve som broderen. Men her viste den driftige lillebror at mangle sans for arkivering. Så der lå kun et enkelt brev fra Nathan.

Vi har derfor valgt at beskrive Nathan Levin Fränkel via de oplysninger, vi kunne hente i Louis Fränkels familiearkiv og via historiske kilder, der beskriver udviklinger og tendenser i samtiden.

Familien

Pernille Olsen

Som det fremgår af indledningen, handler denne opgave om den jødiske grosserer Nathan Levin Fränkel. Men for at kunne undersøge, hvem Nathan var som person, må vi begynde med, hvor han og hans familie kommer fra.

Familien fra Europa

Nathans søn Louis og barnebarn Henry beskriver i en slægtshistorie Fränkel-familiens aner tilbage til det 17. århundrede². Her ses det, at forfædrene immigrerede fra Tyskland til områder omkring Wien i Østrig efter tredive års krigen. Det er her, forfaderen Seckel Baiersdorf slår sig ned og via sit første ægteskab får sønnen Koppel Fränkel. Her optræder for første gang navnet Fränkel.³

I 1651 nævnes Koppel som ejendomsbesidder, hvor ejendommen var sat til en værdi af 9200 floriner. Han bliver flere steder nævnt som den rigeste jøde i Wien⁴. Familien var dedikeret til en livsstil med værdier som læren, fromhed, velstand og godt omdømme som grundsten.⁵ Allerede her ses det altså, at familien evner at hæve sig i det samfundsmæssige hierarki og derigennem opnå økonomisk gevinst. Udover det økonomiske aspekt ses der også en tæt tilknytning til religionen. Det beskrives, at Koppel ofte underholdt de lærde jøder i sit hjem, og hvordan Koppel og hans søn viede deres tid til læren i Tora'en⁶.

Stamtavlerne i *Forgotten fragments* forfattet af Nathan Fränkels barnebarn Henry Fränkel viser, at Nathans moders familie kom til Altona under Frederik III, mens Nathans faders familie kom til Danmark fra Fürth til København to generationer tilbage⁷.

² Fränkel, Henry & Louis. *Forgotten Fragments of the History of an old Jewish Family*. 1975. Oversat af Malene Woodman. København: Forlaget Henry Fränkel

³ Stavemåden Fränkel er en af flere, vi er stødt på. Navnet staves også Frenckel, Frenkel, Fränkel, Fränckel o.a.

⁴ Fränkel. *Forgotten Fragments*: 9

⁵ Fränkel. *Forgotten Fragments*: 10

⁶ Fränkel. *Forgotten Fragments*: 9

⁷ Fränkel. *Forgotten Fragments*. Vol 2. Appendix.

Familiebåndet

Som beskrevet foroven, kommer Nathan Levin Fränkel fra en familie, der sætter en ære i lærdom, både hvad angår læren om tro og læren om velstand. Med en hosekræmmer som far var det naturligt, at Nathan også begyndte sin profession i klædeindustrien⁸. Dog har Nathan tydeligvis haft en fantastisk evne til at skabe et større udbytte gennem professionen end hans fader. Nathans familie har sandsynligvis ikke været så rig, som Nathan efterfølgende formår at blive. Men som det senere beskrives, viser det sig også, at Nathan formår at blive rigere, ligesom sin forfader Koppel Fränkel gjorde i 1651. Med sig har Nathan sin broder Benjamin Fränkel, kaldet Benny, som - vi ser via breve i familiearkivet - hjælper Nathan med både forretningsmæssige overvejelser og beslutninger samt familierelaterede samtaler.

I familiearkivet finder vi for eksempel et brev fra Benny til Nathan dateret København 16. marts 1873. Her erfarer vi, at Nathan er udenlands, og at Benny tager sig af både Nathans familie og forretning, indtil Nathan vender hjem til København igen:

*"Herhjemme gaar det sin jævne Gang, Familien og Butikken ved det gamle. Vejret i de sidste Dage tørt, med lidt Frost om Natten."*⁹

Her udveksles nogle helt basale informationer, og herefter beskriver Benny en masse forretningsmæssige tiltag og overvejelser, som tydeligt viser, at forholdet ikke kun er bundet af de familiære bånd, men også af forretningsmæssige bånd. Herunder muligheder inden for nye konsortier og provisions muligheder.¹⁰ Håndskriften gør det besværligt at læse flere af linjerne i brevene fra Benny til Nathan, men de overordnede emner er gennemgående familiens liv og forretningens drift. Underskriften fra Bennys brev til Nathan 17. marts 1874 kan også være med til at danne et indtryk af de to brødres forhold:

*"(...)Og sender dig hjertelige Hilsner fra hele Familien og fra Din Benny"*¹¹

⁸ Dansk-Jødisk Genealogisk Database:

<http://tom.brondsted.dk/mosaiskebegrovelser/?details&id=1092&kgrd=1>
/ (08.05.2017)

⁹ RA, BF-NF 1873 s.1 l.4

¹⁰ RA, BF-NF 1873 s. 1, l. 10

¹¹ RA, BF-NF 1874 s. 2, l. 8-9

Denne underskrift viser et kærligt forhold imellem to brødre, der stoler på hinanden i både familiære og økonomiske forhold. Forholdet synes at være baseret på troværdighed og omsorgsfuldhed. Arkivets indhold viser, at Nathan ofte har rejst til enten Berlin eller Hamborg, og her træder Benny altid til og rapporterer via disse breve om diverse forhold hjemme i København.

En værdi som omsorgsfuldhed går igen i breve mellem Nathan og hans tre børn Louis, Numa og Sofie. I et brev fra Nathan i Hamborg til Louis fra 17. marts 1875 skriver Nathan:

"Min egen kære Louis!

Tak for Dit Brev, der har glædet mig meget. (...) Er det ikke yndigt saadan uden Mellemand at kunde sige til den der er længe borte hvad man har på sinde (...). Vær nu en rigtig sød Dreng og hjælp Moder med at underholde de smaa.

Din hengivne Fader

N. L. Frænkel¹²

Brevets omsorgsfulde tone viser en familiefar, der er stolt over at kunne kommunikere med sin dreng, når han så ofte er borte fra hjemmet. Det er her tydeligt, at Nathan opfordrer sin søn til at være flittig i skolen og lære at skrive personligt, så de kan holde kontakt, når faderen er i udlandet. Familiearkivet indeholder flere breve mellem Nathan og Louis op igennem Louis' barndom. I et brev fra Nathan til børnene skrevet fra Berlin 1878 skriver han:

"I kan takke Moder for dette Brev, det var ikke bleven skreven hvis Moder ikke havde været saa sød at forsyne mig med Lys saa at jeg kunde sætte friske på (...) Jeg haaber at I alle har det rigtig godt og alle er ærlige og opmærksomme mod vores kjære Moder, der skriver rigtig pænt om jer alle."¹³

Her ses igen værdierne om omsorgsfuldhed og taknemmelighed for, at moderen har gjort det muligt for Nathan at skrive ved at sende lys. Brevet viser også, at Nathan skriver separate breve til moderen og børnene. Det viser, at han sætter pris på og gerne bruger ekstra tid og papir på at skrive til hver af dem.

Nathan skriver igen og igen om, hvordan børnene skal være taknemmelige for moderen og hjælpe hende, når han ikke er hjemme. Disse værdier er altså ikke bare en grundsten i

¹² RA, NF-LF 1875 s. 1, l. 2

¹³ RA, NF-B 1878 s. 1, l. 3

forholdet mellem Nathan og broderen Benny, men også imellem Nathan, hustruen Bellamine og børnene. I et brev skrevet 19. marts 1875 fra Louis til Nathan ses en tabel, som indeholder diverse skolefag og karakterer for hver¹⁴. Dette er med til at vise, hvor meget familien går op i dannelse og uddannelse, og at børnene holder faderen opdateret, selv når han er bortrejst.

Klasse 5 ^a	Søndag	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Freitag	No 19/3/75
Regning	ig	ig	ig	ig	ig	ig	
Dansk	ig	ig	ig	ig	ig	ig	
Skrivning	ig	ig	ig	ig	ig	ig	
Tysk							
Kathundiktion							
Geografi			ig		ig		
Historie							
Religion							
Fransk							
Tegning						ig	
Engelsk	ig	ig	ig			ig	
Symaskin							

Louis' karakterbrev á 19. marts 1875

Omsorgsfuldheden ses også tydeligt i et brev fra Nathans svigerfar, Bellamines fader juveler Joseph Lachmann, som er fyldt med kærlige hilsner og omsorgsfulde ord:

”Min gode Nathan, og Kjære (?) Svigersøn.

(...) Uagtet du længes vist og af Mangel paa Kjærlighed-Føde 100 Kys daglig. Men nu kan du trøste og glæde dig med, at du med Guds Bistand, snart kan være her igen, hvor du vist ikke vil mangle Paa gensidig Romance (...)”¹⁵

Brevet udtrykker både en kærlig tone men også en frihed, hvor komiske og let drillende henvisninger er velkomme¹⁶.

¹⁴ RA, LF-NF 1873 s. 1

¹⁵ RA, JL-NF 1865 s. 1, l. 2.

¹⁶ Å linje 13 ”Spøg tilside...”

Udover Nathans brevudveksling med den nærmeste familie viser arkivet også et væld af gemt korrespondance med både forretningsforbindelser og yderligere familie og bekendte. Brevet fra M. Trier dateret 1874 viser, hvordan forretningsforbindelser også kunne være en del af Fränkelfamiliens tættere vennekreds:

*”Jeg haaber at da vi vil formaa at modtage disse 2 Flasker Clicquot Champagne og beder jeg Dem tillige at frembringe for deres Frue min bedste Lykønskning i anledning af Hendes Fødselsdag med ønsket at Vinen smagte hende rigtig godt.”*¹⁷

Ud fra optegnelsen Danmarks ældste forretninger (1910) ser man, at Triers virksomhed *Triers Bogtrykkeri* i 1896 blev overtaget af Numa Fränkel og G. L. Lind. Trier har altså været en nær ven af familien, hvor Fränkelfamilien, selv flere år efter Triers død i 1875, påtager sig ansvaret for at videreføre virksomheden.¹⁸

Det er altså tydeligt, at familien Fränkel er en familie, der gerne blander både forretning og familiemæssige bekendtskaber.

Religionen

Udover disse tydelige familieband, der observeres i familiearkivets breve, ses også en tæt tilknytning til det mosaiske samfund. Familiens jødiske tro virker til altid at have været en stor del af slægtens liv. Arkivet indeholder også et nytårskort fra Nathan på tysk og med jødiske skrifttegn¹⁹. Herudover ses også et dokument omhandlende obligationer og renter hos det Mosaiske trossamfund²⁰. Her ses det igen, at to aspekter af Nathans liv blandes, nemlig hans religion og forretning.

Religionens vigtighed for familien ses også i dokumentet fra den jødiske religionsskole fra 1874. Heri ses det, at svigerfaderen Lachmann er død, og at Nathan herefter indbetaler, efter ønske af Lachmann, et beløb som del af et legat i Lachmann og hustru Sophie's navn²¹. Altså opfylder Nathan

¹⁷ RA, MT-NF 1874 s. 1, l. 4.

¹⁸ Kraks ældste forretninger 1950 – Forretninger der er startet mellem 1100 og 1911:

http://www.rosekamp.dk/Krak_forretn/text_OK.pdf Side 605 / (08.05.2017)

¹⁹ RA, NH 1880.

²⁰ RA, IB-NF 1874.

²¹ RA, JR-NF 1874.

svigerfaderens ønske om en forøgelse af legatets størrelse uddelt af den jødiske religionskole og støtter hermed også trossamfundets medlemmer.

Udover denne tilknytning til det Mosaiske samfund kan man også se på ægteskabet mellem Nathan og Bellamine. Forøgelsen af legatet som nævnt ovenfor, og profession som juveler, viser Lachmanns plads i det mosaiske samfunds elite. Bellamine kommer altså ud af en velhavende familie i elitesamfundet, og det må have været stort for Nathan, at kunne gifte sig ind i denne elitære familie. Men det siger også noget om, at Nathan højst sandsynligt også har haft en snert af økonomiske muligheder, for at gennemføre dette ægteskab til trods for sin faders beskedne profession som hosekræmmer.

Man må altså kunne konkludere, at han ikke har været langt nede i det hierarkiske samfund før sit ægteskab med Bellamine. Herunder kunne det også tænkes, om ægteskabet måske kunne have været en form for strategisk valg, for at kunne nå op i de højere lag af samfundet. Man kan på den anden side også tænke, at Nathan må have kunnet tilbyde noget specielt, såsom sine evner indenfor forretningsverdenen, i bytte for et ægteskab med den fine juvelerdatter. Altså kan det tænkes, at ægteskabet kunne ligne en kontrakt, hvori man hver især tilbyder sit til fordel for en alliance imellem to elitefamilier.

Men man må også sige, at Nathan giftede sig med en velbegavet kvinde, da vi igennem brevene får en fornemmelse af, at Bellamine havde styr på børnenes velopdragne opførsel, men også, at hun efter Nathans død skriver en yderst velformuleret anbefaling på tysk til en af grossererens medarbejdere.²² Dette kan måske vise, at Bellamine ikke kun var en "brik i spillet" i Københavns sociale jødiske elite, men at hun også selv havde evner inden for de familiære og det lærde aspekter.

Til trods for religionens tydelige værdi for familien Fränkel, har de alligevel været en del integreret i det danske kristne samfund. Dette ses i folketællingen fra 1880, hvor det fremgår, at den jødiske familie på fem har to lutheranske tjenestefolk ansat. De to kvinder, der bor hos familien, er altså ikke af jødisk overbevisning. Det kan dog være med til at vise et hjem med åbenhed over for andre religiøse trosretninger, og samtidig var det praktisk, at de kunne arbejde under jødiske helligdage. Man

²² RA, BF-VB 1884

kan hermed sige, at familien rummer en vis fordomsfrihed til trods for dens jødiske overbevisning og engagement.²³

Familienr. Nr.	Personens Navn	Navn	Alder	Sex	Religion	Profession	Billedet
1. 20	Nathan Levin Fränkel	M	56. A.	C.	Harnisk	Hjortshavn	Højfaldt, Høvedsmand
21	Bellamine Fränkel	Kv	41. A.	C.	.	.	Høvedsmand
22	Louis Henr. Fränkel	M	12. V	V	.	.	.
23	Numa Valdemar Fränkel	M	8. V	V	.	.	.
24	Therese Mathia Fränkel	Kv	7. V	V	.	.	Føtter
25	Marie Larsen	Kv	38. V	V	Luthersk	Skibstøt, Fødder	Fjende
26	Emma Canilla Olsen	Kv	20. V	V	.	Hjortshavn	.

Folketælling 1880 - FT-KØ 1880

Udover dette kan man via børnenes navne også detektere en vis integration, da Numa til mellemnavn hedder det danske kongenavn Valdemar. Heri kan man altså se, at familien selv i det ypperste personlige - som et navn til sit barn - vælger at inddrage en henvisning til en stor dansk konge som for eksempel Valdemar Atterdag.

Tidstypisk kernefamilie

I 1800-tallet blev ideen om *kernefamilien* udbredt. Byen blev større, og mange søgte tryghed i hjemmet, som dannede fundamentet for familien i byen. Kernefamilien bestod oftest af den aktive, arbejdsomme mand og den hjemmegående moder²⁴. Vores familie Fränkel passer godt ind i denne beskrivelse, da vi igennem privatarkivets breve kan se, at Bellamine oftest er hjemme hos børnene, imens Nathan er meget aktiv og udenlandsrejsende inden for sit erhverv. Igennem brevene imellem Louis og Nathan er det også tydeligt, at det er Bellamine, der tager sig af børnene, da Nathan ofte nævner, at børnene skal være taknemmelige og hjælpe deres moder, imens han er borte²⁵. Men Nathan er ikke så optaget af forretningen, at han er lader al dannelse og læren ligge på moderens skuldre. Igennem brevene mellem børnene og ham udviser Nathan en tydelig interesse i at skubbe børnene hen imod den lærde og dannede verden. Han vil altså gerne være en del af børnenes opdragelse og vise, at det er vigtigt til trods for,

²³RA, FT-KØ 1880.

²⁴ Lützen, Karin. *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. 1998. København: Hans Rietzels forlag. S.72

²⁵ RA, NF-B 1878 s. 1, l. 3

at han ofte er bortrejst. Igennem de udvalgte arkivalier er der ikke tegn på, at Bellamine håndterer nogle af de forretningsmæssige anliggender. Dette medvirker dermed til vores indtryk af 1800-tallets kernefamilie med kvinden som den hjemlige figur²⁶.

I kernefamilien var der også fokus på dannelse og læring. Dette er også, som tidligere nævnt, en tydelig værdi i familien Fränkel, hvor der bliver prioriteret skolekarakterer og dannelse i form af værdier som behjælpelighed og respekt over for deres moder²⁷. Familien er altså et godt billede på storbyens borgerskab med en arbejdende fader, den hjemmegående moder, dannede lærde børn og et par tjenestefolk til at hjælpe med det praktiske arbejde i husholdningen.

²⁶ Saxos *ny Danmarkshistorie*. Kapitel 4. 1848-1960. Den industrielle tidsalder, klassesamfundet og den ekspansive stat. 2016. Fortryk S.30

²⁷ RA, NF-B 1878 s. 1, l. 3

Frænkel som forretningsmand

Kaj Elgaard

Nathan Levin Frænkel bliver født ind i et samfund i økonomisk medgang og med store politiske omvæltninger forude. Hans egne talenter ufortalt, ligger der flere faktorer i tiden, der medvirker til at skubbe Nathan fremad og opad mod den borgerelite, han tilhører, da han forlader denne jord i december 1882.

Fire væsentlige samfundsskabte faktorer er med til at hjælpe den driftige manufakturhandler på vej mod rigdom og anseelse: Et øget befolkningstal, tilflytningen til byerne, liberaliseringen af handlen og strukturændringer inden for manufakturhandlen.

Staten og demografien

I Danmark – defineret som stort set den nationalstat, vi kender i dag – levede der i 1840 knap 1,3 millioner mennesker. I de følgende årtier stiger befolkningstallet markant. Og den store udvikling i befolkningstallet sker i byerne og primært København.²⁸

- I 1840 boede der 123.100 mennesker i København, svarende til at 9,5 procent af landets befolkning boede her.
- 1870 var tallet vokset til 198.000 svarende til 11,1 procent, og i 1890 boede der her 359.800 mennesker i Hovedstaden. Befolkningstallet er tæt på at være fordoblet på de 20 år, og hele 16,3 procent af landets befolkning havde valgt at bosætte sig i hovedstaden.

Denne massive vækst i befolkningstallet smitter også af på erhvervsstrukturen.

- Handel og omsætning beskæftiger i 1840 4,3 procent af befolkningen, mens der 1890 er beskæftiget hele 9,9 procent. Altså mere end en fordobling.²⁹

Ud over en generelt stigende velstand er liberaliseringen af handlen – først ved Grundloven i 1849 og siden ved

²⁸ Strange Petersen, Erik m.fl, *Danmarks Historie i grundtræk*. Aarhus Universitetsforlag. 2002. 2. Udgave. 4. oplag 201. s. 267

²⁹ Strange Petersen, *Danmarkshistorien*, s. 267

næringsloven i 1857 - en væsentlig årsag til den stigende handel og beskæftigelse inden for faget. Og de stigende muligheder for et godt udbytte.³⁰

Under enevælden var handel i købstæderne reguleret af et utal af forskellige privilegier og meget detaljerede regler. Alle kendte regler og lavsvæsenet blev ophævet og erstattet af næringsloven af 1857. De sidste reguleringer skulle være på plads senest ved udgangen af 1862 – samme år som Manufakturhandler Foreningen i København blev dannet.³¹

Fra kræmmere til konfektionshandlere

I tøj- og klædebranchen er der også gang i tingene. Ved at følge udviklingen i antallet af medlemmer i Manufakturhandler-Foreningen i København fra stiftelsen i 1862 og frem til 1882, ser vi er markant stigning.

- I 1865 er der 342 medlemmer af foreningen.
- I 1871 er der 430.
- I 1882 er 512 manufakturhandlere medlemmer af foreningen.³²

Vi har ikke objektivt kunnet konstatere, at Frænkel var medlem af hverken Manufakturhandler-Foreningen i København eller af Grosserersocietetet. Men den store stigning i medlemstallet indikerer, at netop manufakturhandlerfaget i disse år giver store muligheder for gode forretninger, og de store købmænd etablerer sig som en stærk borgerstand:

"De store købmænd var ikke en socialt, skarpt afskåret gruppe. Mange blev født ind i kredsen, og der var en tendens til indgifte; men det var også muligt at arbejde sig op i den. Hvor grænsen lå var efterhånden ikke ganske tydeligt. Tidligere var det klart, at handlende, der kun havde butik, ikke hørte til den. Nu var der imidlertid adskillige detailhandlende, navnlig i manufakturbranchen, som virkelig havde position. De fleste havde

³⁰ Strange Petersen, *Danmarkshistorien*, s. 275

³¹ Johan P. Andersen (red) *Festskrift i anledningen af Manufakturhandler-Foreningen i Københavns 100 års jubilæum*. 1962. København

³² Meddelelser om Silke, Ulden- og Lærredskræmmerlavet. 1651-1861 samt Manufakturhandlerforeningen 1862-1886. Tallene stammer fra oplysninger i generalsforsamlingsberetningen for de enkelte år.

dog sikkert borgerskab som "købmænd", et borgerskab som gav ret til handel både en gros og en detail".³³

Endvidere sker der et skifte i branchen. Fra småhandel til stormagasiner og fra håndarbejde til konfektionsindustri. Kildematerialet fortæller intet om Nathan Levin Fränkels politiske anskuelser. Hvis danske samfundsforhold overhovedet bliver diskuteret, er det i form af beretninger fra Børsen og det etablerede ejendomsmarked. Hvis vi holder os til makroplanet, ser vi at de etablerede handlende og købmænd i det københavnske borgerskab i udpræget grad satte deres kryds mod højre.³⁴ Det er sandsynligt, at den velbeslåede grosserer Fränkel har gjort det samme.

Fra hosekræmmer til grosserer

Fränkels far, Levin Abraham Fränkel, kaldte sig hosekræmmer.³⁵ Han har næppe været det i Blichersk forstand. Hosekræmmerne var på Fränkel seniors tid også handlende med fast adresse i form af en bod eller en butik, så Abraham Fränkel har sandsynligvis været etableret med egen forretning, som han ved sin død i 1856 kunne give videre til sønnen.

Nathan Fränkel bruger livet igennem tre titler. Vi træffer ham først som klæde-, lærreds- og silkehandler. Titlen lyder lang og mærkværdig, men er på linje med den officielle betegnelse for branchen, der i 1862 skifter navn til Manufakturhandler-Foreningen. Navneændringen følger den fulde ikrafttræden af den nye næringslov, der rydder op i de gamle begrænsninger i handlen og lavenes styring

Klæde, lærred og silke lyder som – og er – ubearbejdede metervarer, som flittige hænder skal sy til kjoler, habitter, dynebetræk, bukser og skørter. Manufaktur er i sin egentlige sproglige betydning noget, der er lavet i hånden. I en manufakturhandel kunne man også få hjælp med syningen –

³³ Dybdahl, Vagn. *De borgerlige lag; Sociale tendenser i det politiske system. Det nye samfund*. 1982. Gyldendal.

³⁴ Dybdahl, *De borgerlige lag*. s. 59.

³⁵ Ordbog over det danske sprog, Bind 8, 1926.

for eksempel, hvis man skulle købe en dyne.³⁶ Fränkel er manufakturhandler, men nok mere til mode end metervarer.

Til gengæld følger Fränkels titel ikke udviklingen i branchen, da konfektion begynder at optræde i butikkerne. Konfektion betyder frit oversat færdiglavet. Altså færdigsyet tøj med faste mål, hvor kunderne kan komme og beundre de færdigsyede kjoler og stanghabitter i butiksvinduerne og købe tøjet i faste størrelser.

I 1862 får København sit første stormagasin grundlagt på konfektionshandel. Der er M.E. Grøn & Søn, der er først. Senere følger Magasin du Nord (1871 i Århus og 1876 i København), Messen 1881 og Illum 1891. Stormagasinerne er karakteriseret af et stort vareudvalg, egne fabrikker og systuer samt egen import af både færdigvarer og råstoffer.³⁷

Grosserereren

Endelig er Fränkel grosserer. Denne titel begyndte flere storkøbmænd at benytte sig af sidst i 1800-tallet, men af brevvekslingen fra Fränkels familiearkiv ser vi, at netop grossereraktivitet og import fra primært Berlin og Hamburg har været en væsentlig del af Fränkels forretning. I arkivmaterialet fra Fränkels familiearkiv er der en korrespondance med Aron Goldschmidt, der enten er en kompagnon eller en meget betroet medarbejder. Navnet Aron Goldschmidt indikerer den jødiske baggrund. I brevet fra 1865 bliver der talt om både lavvande i kassen og mønstret stof i metermål.³⁸

I Benny Fränkels arkiv hos Dansk Jødisk Museum er der et brev dateret 1859, hvor Nathan skriver til Benny under sit ophold i Hamburg. Dette brev er den første indikator på handlen med Hamburg, men da Nathan Fränkels forretning tilsyneladende er bygget i vid udstrækning på et jødisk-europæisk netværk, vil det være rimeligt at antage, at handlen

³⁶ Andersen. *Manufakturhandlerforeningens Jubilæumsskrift* 1962, s. 33

³⁷ Dybdahl. *De borgerlige lag*. s. 61

³⁸ RA, AG-NF 1865.

med Hamburg er startet tidligere. Muligvis har Nathans far også været en del af denne handel.³⁹

Butik, engros og finans

På samme måde som Nathan Levin Fränkel har tre titler at smykke sig med, har han også tre ben i sin forretning. Han har for det første sin "boutique" – en klassisk manufakturhandel med folk bag disken til at ekspedere strøgkunder, som måtte have lyst til at handle hos "B. M. Goldschmidts Efterfølger", som Fränkel – tro mod sin selvudslettende natur - kalder sin forretning.⁴⁰

Dette fortæller os, at Fränkel på et tidspunkt har købt Goldschmidts forretning – og at han altså ikke har arbejdet denne forretning op fra bunden.

En annonce indrykket i Fyens Stiftstidende oktober 1878 fortæller, at den lokale forretning har fået en aftale med B. M. Goldschmidts Efterfølgere – altså i flertal. Ligesom annoncen taler om "de herrer fra Goldschmidt". Dette kunne antyde, at Fränkel har en forretningspartner, som er medejer af B.M. Goldschmidts Efterfølger. Denne partner kunne være Aaron Goldschmidt, der er omtalt i brevet fra 1865, hvor Goldschmidt skriver til Fränkel fra Hamburg.⁴¹

Imod taler, at Benny i ingen af sine breve nævner nogen partner, ligesom det er Bellamine, der skriver anbefaling af Jacob Hartvig efter Fränkels død. Denne opgave ville jo være nærliggende at lade den anden partner i forretningen tage sig af.

Grossist i mode

Det andet ben i Fränkels forretning er grossereraktiviteten.

Han bruger en del af sin tid på at rejse til primært Hamburg og Berlin for at købe ind.

Annoncen i Fyens Stiftstidende fra 14. oktober 1878 fortæller, at indehaveren af den lokale "Dameekviperings

³⁹ DJM, NF-BF 1859.

⁴⁰ RA, BF-VB 1884

⁴¹ RA, AG-NF 1865

Forretning", Paulli Harder, "brancherer" sin forretning, så han fremover vil føre varerne fra B. M. Goldschmidts Efterfølgere i København. I samme anledning sælger han ud af sit tidligere varelager med fire procent i kontantrabat, hvis man handler for over 30 kr. Dette fortæller, at B.M. Goldschmidts Efterfølger(e) har været mere end en strøgforretning. Den har netop været en vigtig brik i grossereraktiviteten. Frænkel har haft blik for tidens europæiske strømninger inden for mode. Tilsyneladende ikke ved at tage til Paris, men ved at have fingeren på pulsen i de store tyske byer. Fra Frænkel i København gik varerne ud til forretninger i provinsen. Blandt andet til Paulli Harders Odense Dameekviperings Forretning på Vestergade, hvor der reklameres med "et komplet lager ... fremkommen til Saisonen af Kjøletøjer, Kaaber- og waterproofstoffer, Silketøjer, Fløjler m.m."

IBJØR I KJØBENHAVN.

Ifølge Overenskomst med Hr. Paulli Harder, Dameekviperingsforretning i Odense vil der i samme fra Dato forefindes et komplet Lager af de yreste der er fremkommen til Saisonen af Kjøletøjer, Kaabe- og Waterproofstoffer, Silketøjer, Fløjler m. m. og vil Forretningen i Odense være i Stand til at sælge til ligesaa billige Priser og paa samme Vilkaar som fra Hr. Forretning her.

Kjøbenhavn den 6te Oktober 1878.

B. M. Goldschmidts Efterf.

Henholdende mig til Ovenstaaende tillader jeg mig at anbefale det rigtige Lager fra Hr. B. M. Goldschmidts Efterfølgere i Kjøbenhavn, som jeg allerede har modtaget en betydelig Del, saavel i billige som ogsaa i Kvaliteter.

Ved Indkjøb paa over 30 Kr. gives 4 pCt. Rabat, og Priserne ere af de bedste bestemte.

Odense Dameekviperings Forretning,
43, Vestergade 43.

Paulli Harder.

Paa Grund af,

i jeg fra Dato er traadt i Forbindelse med Hr. B. M. Goldschmidts Efterfølgere i Kjøbenhavn, brancherer jeg yderligere min Forretning, og beredger derfor en stor Del Varer, som jeg herved anbefaler, da jeg, for at raskere disse hurtigst muligt, sælger dem til ren Indkjøbspris.

Jeg soor mig nu i Stand til at levere Kjøler, Kaaber, Overstykker og alle Ekviperingsgenstande til ukjendt billige Priser, som Enhver vil gerne se sig om ved at see mit righoldige Udvalg.

Paulli Harder, Kjøbenhavn, den 14te Oktober 1878.

Announce i Fyens Stiftstidende.
Underskrevet København 6. oktober
1878, men først indrykket 14. oktober

Børsspekulanten

Som det tredje ben i Fränkel-forretningen står handlen med værdipapirer. Her træder Benny, Nathans tre år yngre bror, for alvor ind på scenen.

Fra dokumenter i arkivet hos Dansk Jødisk Museum ved vi, at Benjamin Levin Fränkel allerede som 31-årig var etableret som vekselerer.⁴²

Han handlede med penge, mens Nathan handlede med mode. Tiden er tydeligt med de driftige brødre, og Nathan mangedobler på få år sin indkomst fra aktier og obligationer. Tydeligvis inspireret af Benny, der til stadighed bombarderer/inspirerer Nathan med nye muligheder for investeringer, orienterer ham om, hvad der sker på Børsen, fortæller om diverse ejendomshandler mv.

På toppen af sin velstand tjener grosserer Fränkel 27.000 kr. på et år – alene på sine værdipapirer. Der er ikke tale aggressive investeringer, men om et bredt sæt af forskellige værdipapirer. Hvad man i investerings sproget kalder risikospredning. Blandt papirerne er der en del af de nye aktieselskaber som for eksempel C.F. Tietgens Privatbanken. For indkomståret 1877 har vi en komplet opstilling over, hvilke papirer Fränkel har haft, og hvad han har tabt og tjent på hele porteføljen.⁴³ Der er tabt et par tusinde, men der er tjent mere end 20.000 kr.

Den økonomiske elite

Nathan Fränkels formue og indtægt vokser støt op gennem 1870'erne. Hans rigdom er nem at følge, da han næsten årligt har brevveksling med Ligningskommissionen i København, hvor Nathan med en vis forudsigelighed mener, at han kommer til at tjene mindre, end Ligningskommissionen forventer.

- I 1867 blev parterne enige om, at Fränkel kom til at tjene kr. 4000
- I 1877 kr. 20.800
- I 1879 kr. 27.000

⁴² DJM, HA 1857.

⁴³ RA, NF-BF 1877

- I 1880 kr. 27.000.⁴⁴

Desværre viser disse breve kun, hvad Fränkel tjener på sine værdipapirer. Hvad udbyttet er af manufakturbutikken og grossist/importvirksomheden er ikke umiddelbart tilgængeligt inden for denne opgaves rammer. Det sætter så bare Fränkels rigdom yderligere i relief, da han jo næppe har sat penge til på de mere fysiske forretninger.

Årsindtægten på de 27.000 kroner sættes i perspektiv, når vi kigger på Fränkels socialfilantropiske virksomhed. Kusinen Rose Kayser får fem kr. om måneden.⁴⁵ Den fallerede købmand, Carl Schmidt, har startet sin købmandsforretning for 400 kr., som han brugte flere år til at spare op.⁴⁶ 27.000 kroner er mange penge – og vel at mærke penge, der udelukkende er fremkommet som afkast af en formue, der må formodes at vokse år efter år.

Da Nathan er på toppen af sin erhvervskarriere, med en etableret familie, et nært forhold til den kærlige og kløgtige lillebror, dør han. I arkiverne er der intet, der tyder på, at der er gået et sygdomsforløb forud. Fränkel går bort 21. december 1882 lige inden sin 60 års fødselsdag.

Ingen af børnene fører forretningen videre. Bellamine driver muligvis forretningen videre de første par år efter Fränkels død. Hun skriver i 1884 – godt et år efter mandens død – en anbefaling af den tidligere lærling og kommis Jacob Hartvig, hvilket er det eneste dokument i familiearkivet, der indikerer nogen tilknytning til driften af forretningen.⁴⁷

⁴⁴ RA, NF-KL 1867, 1877, 1879, 1880

⁴⁵ RA, NF-RK 1881

⁴⁶ RA, CS-NF 1881

⁴⁷ RA, BF-VB 1884

Filantropi – af et godt hjerte?

Line Hartvig Rasch

N. L. Frænkel var ikke en offentlig person, som havde behov for at få sit navn på mindetavler, statuer eller på bygninger. Han var alligevel en betydelig person, ikke kun for sin familie, men også for jævne middelklasseborgere i sit netværk.

Hans betydelige formue gjorde ham i stand til at forstrække økonomisk trængte i omgangskredsen. Talrige breve fra nær og fjern vidner om, at N. L. Fränkels rygte som en godgørende person var alment kendt. På denne diskrete måde kunne han opretholde sin tilbagetrukke livsstil som en ikke offentlig person, og samtidig opnå anerkendelse som en del af den jødiske menigheds elitære kreds.

Gennem adskillige breve fremgår det, hvordan N. L. Frænkel i praksis virkede i sin godhed over for mindre heldigt stillede personer. Set med nutidens øjne kan det undre, at de mennesker, som Frænkel hjælper, er middelklasse borgere, der har brug for midler til at dække helt almindelige udgifter af både privat og erhvervsmæssig karakter.

Så for at forstå brevene må vi have viden om det samfund, N. L. Frænkel levede i, og få indblik i mulige motiver for hans velgørende handlinger. Derfor vil vi først se nærmere på de sociale forhold i København på Fränkels tid, og dernæst se på, hvordan han udlever sin filantropiske side igennem de breve, vi har til rådighed. Til sidst i dette afsnit vil vi diskutere, om hans filantropiske virke er tidstypisk, og på hvilke måder han skiller sig ud fra andre i en lignende position som en del af den borgerlige og jødiske elite.

Sociale forhold for økonomisk trængte

Fattighjælpen ændrede karakter fra slutningen af det 18. århundrede og op gennem 1800-tallet. Hjælpen gik fra at være drevet af kirken, frivillige bidrag og forordninger om tiggerret til tvungen skat administreret af det offentlige med dalende frivillige bidrag. I kølvandet på Københavns bombardement (1807) voksede den økonomiske krise i Danmark, så antallet

af modtagere af fattighjælp voksede kraftigt og meget hurtigere, end man havde forudset. Fattigskatten var i 1819 således blevet den største enkeltskat, der udgjorde 27,5 procent af samtlige skatter inddrevet i København⁴⁸.

Den offentligt finansierede fattighjælp, der var i kraftig vækst, skabte modstand mod fattighjælpen hos over- og middelklassen i København. Udover at være utilfredse med stigende skatter, så mente de, at denne form for understøttelse af selv de mest uansvarlige individer kun førte dårligdomme med sig og tydeligvis fastholdt eller ligefrem inspirerede folk til at lade sig forsørge. Samtidig herskede en opfattelse af, at man som en ellers kvalificeret borger kunne blive ramt af så uheldige omstændigheder, at man uforskyldt kom i økonomiske vanskeligheder. Med en passende hjælp kunne man hurtigt komme på fode og undgå social deroute til skade for både samfundet og individet.

Som konsekvens af denne logik og under indflydelse fra liberale tænkere fulgte krav om, at registrerede modtagere af hjælp fra fattigvæsenet blev umyndiggjorte. De mistede basale borgerrettigheder som for eksempel retten til at indgå ægteskab uden særlig tilladelse.⁴⁹

Følgelvirkningerne juridisk og socialt ved at modtage fattighjælp var derfor så omfattende, at den lavere middelklasse ikke kunne få hjælp af det offentlige uden at ryge ned på samfundets bund. Middel- og overklassen havde på flere planer en interesse i, at medlemmer fra borgerstanden ikke kom ud i en social deroute. Det oplagte er naturligvis de kristne værdier om at hjælpe sin næste. Men med socialismens indflydelse og magt havde overklassen fordel af at skabe sammenhæng og sympati mellem de laveste og de højeste. Dette resulterede i, at velstillede borgere begyndte at hjælpe den gruppe, som blev refereret til som *værdig trængende* borgere, altså borgere som var kommet i nød til trods for deres ellers gode evne og vilje.

⁴⁸ Nørgård, Inger Lyngdrup. *Beskyt de værdige fattige!* 2017. Odense: Syddansk Universitetsforlag. s. 131-142

⁴⁹ Nørgård. *De værdige fattige*. s. 131-139, 189-227

N. L. Fränkels økonomiske hjælp til værdig trængende

Netop denne form for filantropisk virksomhed ser man i brevsamlingen⁵⁰. Med viden om samtidens blik på fattige og borgere i økonomiske vanskeligheder giver det mening, at Fränkel så ofte og i visse tilfælde med hyppig gentagelse hjælper denne gruppe af middelklasseborgere.

Brevene kommer fra mange forskellige kanter. Der er den konkursramte tobakshandler Carl Schmidt, som beder Fränkel hjælpe. Han specificerer ikke, hvordan han gerne vil hjælpes, men forklarer sin situation og beder Fränkel om at *interessere sig* for ham. Der er et brev fra England, hvor en engelsktalende mand beder om hjælp. Brevet suppleres af et brev på dansk afsendt fra London et par måneder efter, underskrevet af Meyer, hvor han fremhæver denne unge herre, som en *værdig trængende* person. Vi ved ikke, om Fränkel hjalp dem, men alene det, at brevene er bevaret, tyder på, at han i det mindste har overvejet at hjælpe.

I samlingen af tiggerbreve fylder særlig brevene fra familien Lorentzen fra Lyngby godt op. Både husbond og husfrue skriver ofte til Fränkel om bidrag. Det være sig til husholdningen, kautionering eller som lån til forretningsprojekter. Husbonden ernærer sig som bogbinder og besidder tydeligvis ikke samme forretningstalent som Fränkel.

Et af de første breve er skrevet i 1876 af Carl Valdemar Lorentzen, hvor han beder Fränkel om at kautionere for en *passende lejlighed*, der koster 120 kr. om året samt at låne dem 15 kr., som de vil betale tilbage i nærmeste fremtid.⁵¹ Brevene kommer herefter i en lind strøm, og i flere af brevene kan man ane en familiær tilknytning, hvor Mary Lorentzen henviser til både sin mor og far.

Her i et brev fra den 26. marts 1879:

*"(...)Men jeg beder Dem tillige, at De godhedsfuld ikke vil omtale det til min Moder og Søskende"*⁵²

I et andet fra den 23. maj 1879:

⁵⁰ RA, Privatarkiv, Louis Fränkel Slægtsarkiv "Gamle familiebreve I-IV" (1858-1900) hos N. L. Fränkel

⁵¹ RA, CL-NF 1876

⁵² RA, ML-NF 1879-03

*"(...) De kan skaffe mig 16 kr. til imorgen af Faders Penge."*⁵³

I et tredje fra den 25. august 1879:

*"(...) om De Godhedsfuldt vil give mig 8 kr. af min Faders Penge til et læs Tørv."*⁵⁴

Man kan forestille sig, at Marys far enten har oprettet en fond til sin familie eller har investeringer sammen med Nathan Levin Fränkel, som Mary regner med, at han har adgang til.

Forud for ovenstående uddrag, findes der et brev til Fränkel fra den 4. januar 1879. I brevet takker kvinden for at have modtaget seks kr. og ønsker ham og familien et godt og glædeligt nytår og underskriver sig Mary Lorentzen.⁵⁵ Den 26. februar henvender hun sig igen til Fränkel om økonomisk hjælp på otte kr. til brænde og i få høflige vendinger beskriver hun kort situationen.

*"[...] da Vinteren er så grulig streng iaar, og jeg har fået en lille Datter, kan vi ikke skaffe tiltrækkelig Varme."*⁵⁶

Den 26. marts er den så helt gal. I brevet, hvor Mary beder Nathan Levin Fränkel om ikke at omtale det for hendes familie, beskriver Mary, hvordan de ikke kan betale huslejen og mangler 20 kr., som de ellers kun kan skaffe, hvis de pantsætter deres bo.⁵⁷

Hvad er Fränkels forbindelse til denne familie, og hvorfor hjælper han dem igen og igen? En søgning i Dansk Demografisk Database på Mary Lorentzen afslører, at hun er født Frenckel og kommer fra en by der hedder Fernanbues. I samme artikel fremgår det, at familien er lutheraner og bekræfter Marys påstande i flere breve, at familien brødføder ganske mange børn.⁵⁸

Endnu en søgning viser, at Mary i 1880 har tre søskende og en mor, der bor på Frederiksberg. Hendes søskende er født i Brasilien og moderen i England. Marys far er Philip Fränkel, der er fætter til Nathan Levin Fränkel.⁵⁹ Philip er altså flyttet til Brasilien og har fået fire børn med en engelsk hustru. Dette bekræfter billedet af, at familien er meget international.

⁵³ RA, ML-NF 1879-05

⁵⁴ RA, ML-NF 1879-08

⁵⁵ RA, ML-NF 1879-01

⁵⁶ RA, ML-NF 1879-02

⁵⁷ RA, ML-NF 1879-03

⁵⁸ FT-DDD 1880-01

⁵⁹ Fränkel. *Forgotten Fragments*. Vol 2. Appendix.

Samtidig er det interessant, at Mary, der er den ældste af de fire søskende født i Brasilien - den sidste i 1854⁶⁰ - er i stand til at skrive korrekt og flydende dansk, selv om hun må have været mindst 13 år, da hun kom til Danmark. Det viser os, at også denne gren af familien besidder en solid kulturel kapital, hvor faderen lægger vægt på, at børnene har sprog og uddannelse med sig i deres opvækst.

Der er altså en familieforbindelse, men ellers vidner ordvalget ikke om noget tæt bånd, og det fremgår tydeligt af brevene, at Nathan Levin Frænkel har en højere status end familien Lorentzen. Se blot på denne indledning fra brevet af den 26. marts 1879:

"De bedes ret inderligt undskylde og ikke vredes, at jeg atter vover at henvende mig (...)"⁶¹

Nathan Levin Frænkel hjalp sammen med sin bror et andet familiemedlem, nemlig deres kusine Rose Kayser, som var indlagt på Skt. Hans. Hun fik et fast beløb på fem kr. om ugen⁶². Så vi ved med sikkerhed, at han hjalp familiemedlemmer, der havde brug for hjælp. I hvor høj grad han hjalp andre mennesker i nød, ved vi ikke lige så meget om, da vi ikke har Nathan Levin Fränkels svar på alle de tiggerbreve, han modtog. Men brevene giver udtryk for, at han har et ry for at hjælpe folk i nød. Så han blev i hvert fald opfattet som en, man kunne henvende sig til for at få hjælp.

Det ses af flere kilder i arkivet⁶³, at Frænkel bidrog til forskellige foreninger og institutioner i det mosaiske miljø, men han lagde ikke selv navn til fonde eller legater. Det er bemærkelsesværdigt i forhold til den trend, der hersker hos hans kollegaer og ligestillede, der gør meget ud af at få deres navne på bygninger, fonde og kunstværker.⁶⁴ Så Nathan Levin Frænkel har tilsyneladende ikke haft behov for at være en offentlig kendt person.

⁶⁰ Ifølge FT-DDD 1880-02 er Marys yngste søster født i 1854 i Brasilien

⁶¹ RA, ML-NF 1879-03

⁶² RA, NF-RK 1881

⁶³ RA, Privatarkiv, Louis Frænkel Slægtsarkiv "Gamle familiebreve I-IV" (1858-1900) hos N. L. Frænkel

⁶⁴ Dybdahl, Vagn: *De borgerlige lag; Sociale tendenser i det politiske system. Det nye samfund*. Gyldendal 1982 s. 31-40

Var N. L. Frænkel's filantropiske virke tidstypisk?

Som det ses hos Frænkel, var det en tidskrævende bibeskæftigelse at skulle læse tiggerbreve, besvare dem og sende penge af sted. Københavnske butikker og kendte forretningsfolk blev i udpræget grad kontaktet af fattige, der ønskede hjælp. Samfundet var blevet rigere, men det var ikke kommet alle til gode, så en stor del af befolkningen levede under kummerlige vilkår. Da det som beskrevet havde juridiske konsekvenser og var stigmatiserende at få hjælp af fattigforsorgen, forsøgte mange desperate borgere at søge økonomisk hjælp hos den velstillede borgerstand, der så behovet og ønskede at hjælpe.

Det kunne dog være vanskeligt at gennemskue det reelle behov for hjælp. Derfor var der behov for en mere organiseret form for hjælp. Dannelsen af frivillige filantropiske foreninger tog for alvor fart op gennem 1860'erne, og de blev både mere specialiserede og professionaliserede.⁶⁵



Brev fra Københavns Understøttelsesforening sendt til Nathan Levin Frænkel i januar 1880

Kjøbenhavns understøttelsesforening stiftet i 1876, var den største frivillige filantropiske virksomhed mod slutningen af

⁶⁵ Nørgaard. *De værdige fattige*. s. 240-262

1800-tallet. Den havde til formål at indsamle bidrag fra alle velstillede borgere, så pengene kunne bruges, der hvor foreningen med dens ekspertise kunne vurdere, de gjorde bedst gavn. Fra arkivet har vi et brev fra foreningen, dateret 1880.⁶⁶ I brevet fremgår det, at Fränkel ikke er registreret som bidragsyder, hvilket bekræfter billedet af, at hans filantropiske virke er meget personligt og direkte. Vi ved ikke, om Fränkel har fulgt opfordringen til at bidrage, men der er umiddelbart intet, der tyder på, at han gjorde.

Det tyder på en bevidst strategi, at han ikke stiller sig frem i offentligheden. Som beskrevet i afsnittet om hans forretninger, så fungerer de ganske fortrinligt, uden at hans gøren og laden står i dagspressen. Som familiefar er han en kærlig og opmærksom far, der på sine rejser interesserer sig for dine børns velbefindende og opdragelse. Måske ligger det i hans personlighed, og måske ligger der et bevidst valg i ikke at stille sig i skudlinjen og tiltrække opmærksomhed og misundelse.

Der hersker på denne tid en udpræget antisemitisme, så han foretrækker måske at beskytte sin familie frem for at pleje sit navn og ego i offentligheden. Et eksempel på denne adfærd er, at han lægger penge i en fond, der bærer en anden persons navn, og det er først efter hans død, at der blev oprettet et mindelegat i hans navn.

Så i den forbindelse skiller Fränkel sig ud fra gruppen af andre velhavende forretningsdrivende. Hans engagement i at hjælpe andre har således ikke været båret af et ønske om at pleje sit eftermæle, men i højere grad at være der for sine nærmeste.

⁶⁶ RA, KU-NF 1880

Frænkel og det dannede borgerskab

Pernille Olsen, Kaj Elgaard og Line Hartvig Rasch

Frænkel-familien er en del af borgerskabet i København. Ikke bare på grund af dens mange penge, men også på grund af den kulturelle position, familien indtager.

Vi har set tre breve, der viser, at familien er aktive forbrugere af kulturelle aktiviteter som foredrag og billedkunst.

- Brevet fra Ez Chapin, der byder Nathan Frænkel velkommen som medlem af foredragsforeningen.⁶⁷
- Brevet fra Benny fortæller om familiens tur til kirken i Gothersgade, hvor Leo fra Berlin holdt et spændende foredrag med sin behagelige stemme.⁶⁸ Og brevet fra Goldschmidt, der opfordrer Frænkel til at komme til rabbiner Simonsens foredrag.⁶⁹
- Endvidere skriver Benny i et af sine breve om et maleri, han har beset, og beskriver motivet med udsigt over Lyngby Sø og den generelle landskabsidyl med køer og kvier på billedet. Han fortæller også, at billedet er af Skovgaard. Ikke at det har flotte farver og en stor ramme af guld, men at det er malet af netop (P.C.) Skovgaard, - en af tidens fremtrædende malere.⁷⁰

Familiens interesse for foredrag og kunst giver den ikke en placering som en del af kulturavantgarden, men som en del af det dannede borgerskab, der vokser sig større og større i perioden frem mod slutningen af 1800-tallet.

Fränkels rejser til udlandet er ikke dannelsesrejser. Der nævnes ikke noget i brevene om kulturelle oplevelser. Udelukkende "hvordan går det" og noget forretningsmæssigt.

I en Bourdieusk terminologi opbygger Frænkel-familien en kulturel habitus, der er adgangsbillet til det dannede borgerskab, hvor stil og klasse spiller en rolle - næsten på lige fod med penge. Intet tyder dog på, at Nathan har en forretningsmæssig, kalkulerende tilgang til kulturlivet. Når brevene omtaler andre personer, er det - som altid - familie

⁶⁷ RA, EC-NF 1881

⁶⁸ RA, BF-NF 1881

⁶⁹ RA, BMG-NF 1879

⁷⁰ Henrik Bramsen: P.C. Skovgaard i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., Gyldendal 1979-84: <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=297535> / (05/05 2017)

eller forretning. Ikke spekulationer om interessante mennesker, man kunne træffe ved en kunstudstilling for senere at gøre forretning med dem. Både hans familiemæssige og forretningsmæssige relationer ligger primært i det jødiske miljø. Nationalt som internationalt.

Diskussion & Konklusion

Pernille Olsen, Kaj Elgaard og Line Hartvig Rasch

Med sin omfattende manufakturvirksomhed, sine vellykkede investeringer og sin solide familiebaggrund har Nathan Levin Frænkel gennem sit korte voksenliv skabt sig selv og familien en position som en del af den økonomiske elite i København. Han tilhører den mere entreprenante del af borgerskabet – altså den del, der ikke udgøres af akademikere, militærpersoner, gejstlige eller højere embedsmænd. Frænkel er en ”self made man”, der har skabt både forretning og familie. Man kan diskutere, om det er på trods af hans jødiske baggrund – eller det netop er på grund af den.

Ved at trække tråde langt tilbage i Frænkel-familien ser vi, at viljen og evnen til at komme frem i samfundet i høj grad ligger i familiens DNA. Der har været tilbageslag undervejs. Nathan Frænkel bliver ikke født med den berømte sølvske i munden, men skaber ved egen indsats og tidens gunst sit lille tekstilimperium.

Et værdisæt med flid, ordentlighed og redelighed har fulgt Frænkel, og han giver det videre til sine børn. Frænkel fortsætter sandsynligvis en lang jødisk tradition for, at denne opførelse er den rette, når man som minoritet kommer under pres. Så er det bare med at arbejde sig ud, frem og op igen.

Frænkel bruger jødiske forretningsforbindelser, hvilket er meget naturligt, da der er rigtig mange jøder inden for manufakturbranchen. Forbindelserne ser ud til at være nyttige, ligesom hans kontakter i familien er med til at sikre hans fundament. Ikke bare menneskeligt, men i høj grad også økonomisk. Da vi absolut intet ved om Bellamine Lachmanns øvrige, mulige fortrin, er det i hvert fald ud fra en social- og økonomisk betragtning et ganske godt parti, husekræmmerens søn indgår, da han gifter sig med juvelerens datter. Denne etablering gennem familien forstærkes gennem samarbejdet med Benny.

Mens Nathan driver sin trebenede forretning med succes, satser Benny på den finansielle virksomhed og bliver en uvurderlig støtte for Nathan. Korrespondancen mellem de to brødre viser, hvor elegant de balancerer deres familieliv og deres forretning. Den dynamiske duo skovler penge ind, og ved

siden af at tjene penge bidrager Benny også til familiesammenholdet ved at tage sig godt af Bellamine og børnene, når Nathan er på en af sine mange rejser. Ægteskabet, forholdet mellem de to brødre og de jødiske forretningsforbindelser er alle eksempler på, hvordan Nathan Levin Fränkel udnytter sin massive sociale kapital og veksler den til økonomisk kapital.

Familien og forretningskontakterne fra det jødiske miljø kunne indikere en forsigtighed over for det øvrige samfund – altså en slags ”Indenfor Murene” situation, hvor Fränkel har svært ved at åbne sig mod den øvrige verden.⁷¹ Muligvis ligger der noget i mandens sky natur, hvor han jo ikke er meget for at træde frem på scenen og lægge navn til noget som helst. Muligvis er han mest tryk, hvor han er. Muligvis ønsker han ikke at åbne sig mod det danske, lutherske samfund.

Noget tyder på, at den jødiske identitet har været stærk i hjemmet – uden det har været ortodoks. Sønnen Louis – som Nathan havde et meget tæt forhold til – fortsætter det jødiske spor ved at stifte og være bannerfører for Dansk Zionistisk Forening. Så det vil være rimeligt at antage, at han har haft noget med i bagagen.⁷²

I sit filantropiske virke har Fränkel også en tendens til at støtte dem, han kender i forvejen – altså i høj grad personer med tilknytning til det jødiske samfund. Den fallerede købmand, Poul Schmidt, har næppe hørt til den mosaiske menighed, og derfor er det ærgerligt, at vi ikke ved, hvilket svar Nathan har givet ham. Men brevet er dog blevet arkiveret i familiearkivet, så et eller andet har Fränkel antagelig foretaget sig. Måske formidlet et lån, som der er flere eksempler på i familiearkivet.

Med hensyn til godgørenhed har vi ikke at gøre med en mand, der understøtter pjalteproletariatet. Folk fra samfundets absolutte bund finder ikke vej til klædehandlerens bugnende kasse. I stedet står den i nogen grad åben for det fattige borgerskab: Den beslægtede bogbinderfrue fra Lyngby, hvis mand har så uendelig meget lettere ved at sætte børn i verden end ved at få forretningen til at løbe rundt, får efterhånden regelmæssige beløb, kusine Rose Kayser kommer også på fast

⁷¹ Adam Drejer: Indenfor Murene i *Den Store Danske*, Gyldendal:
<http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=319391> / (17.05 2017)

⁷² John Fränkel. *Min far: Louis Fränkel, En dynamisk Idealist, Foregangsmand og Forkæmper*. 1948. Kbh: Eget forlag

ydelse. Frænkler vil undgå, at "hans egne" ryger helt igennem samfundets stormaskede sociale sikkerhedsnet og helt ned til pøbel og fattiggård.

Dette understøtter også forestillingen om en mand, der ikke er til samfundsforandringer, men trives godt i et stille og roligt miljø, hvor der kan tjenes penge. Men også med en social forståelse for at tage sig af den klasse, han kommer fra, når nøden banker på.

Litteraturliste

Andersen, Johan P. (red) *Festskrift i anledningen af Manufakturhandler-Foreningen i Kjøbenhavn's 100 års jubilæum*. Udgivet af Manufakturhandler-Foreningen i Kjøbenhavn. 1962. Eget forlag.

Anonym, *Meddelelser om Silke, Ulden- og Lærredskræmmerlavet 1651-1861 samt Manufakturhandlerforeningen 1862-1886*, Udgivet af Manufakturhandlerforeningen i Anledning af Foreningens 25-aarige Jubilæum den 6. februar 1887. 1887. Kjøbenhavn: J. Jørgensen & Co.

Bramsen, Henrik: P.C. Skovgaard i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., Gyldendal 1979-84. Hentet 5. maj 2017 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=297535>

Dybdahl, Vagn: *De borgerlige lag; Sociale tendenser i det politiske system. Det nye samfund*. Gyldendal 1982

Dansk-Jødisk Genealogisk Database. Den Jødiske Kirkegård i Møllegade Kbh. Gravsten nr. 1092-1. Hentet 8. Maj 2017 fra: http://tom.brondsted.dk/mosaiskebegrovelser/?details&id=1092&kg_rd=1

Kraks ældste forretninger 1950 – Forretninger der er startet mellem 1100 og 1911. 2008. LFL's Bladfond. S. 605. Hentet 8. Maj 2017 fra: http://www.rosekamp.dk/Krak_forretn/text_OK.pdf

Fränkel, Henry & Louis. *Forgotten Fragments of the History of an old Jewish Family*. 1975. (Oversat af Malene Woodman) Vol 1 & 2. København: Forlaget Henry Fränkel

Jensen, Henrik Gade. *Menneskekærlighedens værk, det danske civilsamfund før velfærdsstaten*. 2011. København: Cepos

Lausten, Martin Schwarz. *Oplysning i kirke og Synagoge (1760-1814)*. 2002. København: Forlaget ANIS

Loretzen, Vilh., (red) *Grosserer-Societetet 1742-1942*. 1942. København: Grosserer-Societetets komite ved Dr. Vilh. Lorentzen - I kommission hos Gyldendal.

Lützen, Karin. *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. 1998. København: Hans Rietzels Forlag.

Nørgård, Inger Lyngdrup. *Beskyt de værdige fattige!*. 2017 Odense: Syddansk Universitetsforlag,.

Saxos ny Danmarkshistorie. Kapitel 4. 1848-1960. Den industrielle tidsalder, klassesamfundet og den ekspansive stat. 2016. Fortryk

Strange Petersen, Erik m.fl. *Danmarks Historie i grundtræk*. 2002. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 2. Udgave. 4. oplag 201. side 267

Arkivliste

Dansk Jødisk Museum (DJM)

Privat arkiv,
**Benjamin Frænkels familie arkiv, JDK256A8/4 "Breve stilet til
B.L. Frænckel under dennes ophold i Hamborg"**

Brev Nathan Levin Frænkel 1859.	NF-BF 1859
Helbredsattest for Benjamin Frænkel.	HA 1857

Rigsarkivet (RA)

Privatarkiv,
Louis Frænkel Slægtsarkiv Gamle familiebreve I-IV" (1858- 1900)

Brev Aaron Goldschmidt til Nathan Frænkel 1865.	AG-NF 1865
Brev Benjamin Frænkel til Nathan Frænkel 1873.	BF-NF 1873
Brev Benjamin Frænkel til Nathan Frænkel 1874.	BF-NF 1874
Brev Bellamine Frænkel til vidnesbyrd 1884	BF-VB 1884
Brev BM Goldschmidt til Nathan Frænkel 1879	BMG-NF 1879
Brev Carl Schmidt til Nathan Frænkel 1881	C S-NF 1881
Brev Carl V. Lorentzen til Nathan Frænkel fra 1876	CL-NF 1876
Brev Det forenede israelitiske begravelsesselskab til Nathan Frænkel 1874	IB-NF 1874
Brev Den jødiske religionskoles bestyrelse til Nathan Frænkel 1874	JR-NF 1874
Brev Ez Chapin til Nathan Frænkel 1881	EC-NF 1881
Brev Joseph Lachmann til Nathan Frænkel 1865	JL-NF 1865
Brev Louis Frænkel til Nathan Frænkel 1873.	LF-NF 1873
Brev M. Trier til Nathan Frænkel 1874.	MT-NF 1874
Brev Mary Lorentzen til Nathan Frænkel fra januar 1879	ML-NF 1879-01

Historie BA	02. maj - 29. maj 2017	Kaj Elgaard Line Hartvig Pernille Olsen
Brev Mary Lorentzen til Nathan Frænkel fra februar 1879		ML-NF 1879-02
Brev Mary Lorentzen til Nathan Frænkel fra marts 1879		ML-NF 1879-03
Brev Mary Lorentzen til Nathan Frænkel fra maj 1879		ML-NF 1879-05
Brev Mary Lorentzen til Nathan Frænkel fra august 1879		ML-NF1879-08
Brev Nathan Frænkel til Louis Frænkel 1875.		NF-LF 1875
Brev Nathan Frænkel til Benny Frænkel 1877		NF-BF 1877
Brev Nathan Frænkel til Louis, Sofie & Numa Frænkel 1878.		NF-B 1878
Brev Nathan Frænkel til Rose Kayser 1881		NF-RK 1881
Brev Nathan Frænkel til Københavns Ligningskommission 1867		NF-KL 1867
Brev Nathan Frænkel til Københavns Ligningskommission 1877		NF-KL 1877
Brev Nathan Frænkel til Københavns Ligningskommission 1879		NF-KL 1879
Brev Nathan Frænkel til Københavns Ligningskommission 1880		NF-KL 1880
Nytårshilsen fra Nathan Frænkel 1880		NH 1880

Folketællinger

Folketælling 1880, København, Købmagergade, Side 8		FT-KØ 1880
Folketælling 1880, København, Dansk Demografisk Database, KIPnr: C1033,		FT-DDD 1880-01
Folketælling 1880, København, Dansk Demografisk Database, KIPnr: C5128,		FT-DDD 1880-02